

Jaar van de Boerenzwaluw 2011: keitof

Jenny De Laet

Dat 2011 is uitgekozen tot het jaar van de Boerenzwaluw, vind ik keitof voor deze bode die elk jaar een nieuwe lente aankondigt. Spijtig genoeg is deze speciale aandacht ook echt nodig, want onze samenleving wordt gekenmerkt door een achteruitgang van zowel plante- als diersoorten. Ook de Boerenzwaluw heeft te lijden onder een duidelijke achteruitgang.

De Boerenzwaluw is een typische trek-vogel en de soort wordt niet alleen bedreigd in zijn broedgebied maar heeft het ook moeilijk in zijn overwinteringsgebied. Niet voor niets noemde ik al onze zwaluwen in mijn zwaluwenboek 'dapper, frivool en bedreigd' (De Laet 2010).

Zwaluwen gaan de boer op

Lang geleden, op het ogenblik dat de mens overstapte van een jagersbestaan naar een gevestigd landbouwersbestaan, stapte dit vogeltje over van een grottebroeder naar een broedvogel van het platteland met een voorliefde voor onze boerenstallen. Tot de jaren zeventig van de vorige eeuw was een 'boerderij' gekenmerkt door vrij donkere en lage stallen met ruwhouten balken met een goede aanhechting voor zwaluwnesten; dit in tegenstelling tot de stalen gebinten van nu. De stallen waren omringd door kleinschalige begroeiingen en open grond die de Boerenzwaluw de mogelijkheid boden om nestmateriaal (modder of klei met mest of strospruitjes) en voedsel te verzamelen. De mesthoop lag meestal ook in de onmiddellijke omgeving van de stallen. Kleinschalige, kruidenrijke gras-

landen met grazend vee zorgden voor een rijk gevarieerd insectenaanbod om de jongen met succes groot te brengen. Dat alles bezorgde de Boerenzwaluw de primaire voorwaarden tot broeden.

Moderne landbouwbedrijven raken in toenemende mate ongeschikt voor onze zwaluwen. Nu mag de Boerenzwaluw als een cultuurvogel bij uitstek gelden, de drastische veranderingen binnen de landbouwwereld volgen elkaar zo razendsnel op dat dit dappere acrobaatje het allemaal niet meer kan bijbenen: de moderne landbouwbedrijven zijn te groot, te licht, te netjes, te gesloten en te giftig geworden. Door monotone graslanden, ontwatering en vee dat meer en meer zelfs constant op stal moet blijven, ontstaan foerageeromstandigheden die steeds slechter worden, met name in de omgeving van de nestplaats. Boerenzwaluwen die ondervinden dat ze al hun jongen moeilijk of niet kunnen groot krijgen, stappen over op broedreductie en laten de kleinste, zwakste jongen gewoon doodgaan.

Gerichte maatregelen, zoals het spannen van draden, het aanleggen van modderpoeltjes, het plaatsen van kunstnesten, etcetera, zijn absoluut noodzakelijk als

Boerderijen, stallen en werkplaatsen op het boerenland zijn eeuwenlang erg aantrekkelijk geweest voor zwaluwen. Lage, donkere gebouwen met ruwhouten balken zijn geschikt voor een goede aanhechting. Voor het maken van zwaluwnesten zijn dergelijke gebouwen veel gunstiger dan de moderne agrarische gebouwen, met veel staalconstructies en gladde afwerking.

Foto: Jouke Altenburg.

beschermingsmaatregel maar kunnen slechts optimaal werken indien ook de primaire voorwaarden niet uit het oog verloren worden. Heel wat boerenstallingen vertonen nu de sporen van een ver-

dwenen broedkolonie. Traditioneel werkende boerderijen, hobbyboerderijen, paardenhouders en dergelijke, zijn thans nog belangrijke potentiële broedplaatsen voor de zwaluwen.

Wanneer zwaluwen merken dat zij hun jongen niet of moeilijk groot krijgen, schakelen zij over op broedreductie. Kleine en zwakkere jongen zijn daar het slachtoffer van.

Foto: Ellen Sandberg.

Omdat de Boerenzwaluw liefst binnen broedt moet de broedruimte vanaf begin april de hele dag toegankelijk zijn. Laat daarvoor bijvoorbeeld de deur van garage, paardenstal of schuur open staan. Een raampje open zetten kan ook of maak in een deur of vlak onder de dakgoot een zogenaamd 'vlieggat'. Zorg wel dat de opening hoog zit en kattenwerend is. Bij een houten schuur volstaat een luikje van 15 cm hoog en 13 cm breed. Het uitgezaagde plankje kan dan worden teruggezet zodra de zwaluwen in september naar Afrika zijn vertrokken.

De nestplaats is één punt, maar Boerenzwaluwen moeten ook nestmateriaal vinden om een oud nest te renoveren of een nieuw te kunnen maken. Giet op een modderige plaats op het erf (in een droge lente) nu en dan water, zodat er in het vroege voorjaar steeds nestmateriaal aanwezig is. Men kan ook wat modder verzamelen in een ondiepe bak, schaal of vuilniszak en graaf die iets in.

De moeilijkste primaire factor is en blijft natuurlijk voedsel of voor onze Boerenzwaluw: vliegende insecten. Grazend vee, een divers weidelandschap of bloemrijke akker- of grasrand, een gevarieerde haagkant zijn stuk voor stuk elementen die

insecten aantrekken en voldoende voedsel verzekeren voor onze broedende zwaluwen.

Hoe zit het met de aantallen?

Jaar na jaar zie ik in mijn directe omgeving minder Boerenzwaluwen. De boer in de straat, een familiebedrijf, had vroeger een tiental zwaluwnesten, nu nog slechts een tweetal en in sommige jaren zelfs geen. Jonge Boerenzwaluwen op telefoondraden, die hier in Vlaanderen nog wel ter beschikking zijn, zien we al jaren niet meer. Deze subjectieve vaststellingen worden spijtig genoeg bevestigd door wetenschappelijke tellingen. De populatie wordt hier thans geschat op 20 à 30.000 broedparen tegenover 200 à 300.000 in het begin van de jaren zeventig. Dit betekent een dramatische achteruitgang van 95% in amper vijfendertig jaar! Ook in Nederland (Sovon, Netwerk Ecologische Monitoring) spreken onderzoekers van een gestage afname van 5% per jaar sinds 1990.

Schaalvergroting en intensivering van de landbouw liggen hier duidelijk aan de basis. Kleinere, gemengde familiebedrijven verdwijnen de laatste jaren in een razend snel tempo en worden vervangen

Kleinschalige, kruidenrijke graslanden met liefst ook nog grazend vee zorgen voor een rijk gevarieerd insectenaanbod. Noodzakelijk om de jongen met succes groot te kunnen brengen. Foto: Jouke Altenburg.

door grote industriële landbouwbedrijven met grote ligboxenstallen of loopstallen. In de landbouw worden pesticiden gebruikt. Die middelen zouden een belangrijke negatieve impact op de voedselsituatie kunnen hebben. Een nest met vijf jongen heeft, per dag, ongeveer zesduizend insecten nodig. Per week, zijn eigen voedsel inbegrepen, verslindt een Boerenzwaluw zowat 50.000 insecten. Er is dus zeker geen spuitbus die daar tegenop kan! De laatste jaren komt daar nog een factor bij. Boerenzwaluwen zijn om hygiënische redenen niet langer welkom in melkstallen en in ruimtes waarin een melktank is opgesteld. Betekent dit dat, als we niet uitkijken, de Boerenzwaluw straks nergens meer onderdak zal vinden? Zal men ze ook nog uit de stallen gaan weren? Misschien niet, want heel wat boeren dragen de Boerenzwaluw gelukkig nog in het hart. Het is algemeen duidelijk dat we op het ogenblik, om de soort echt goed te kunnen beschermen, nog te weinig weten over deze prima indicatoren voor de natuurwaarden van het landelijke gebied.

Wensen van de broedende Boerenzwaluw

Onderzoek in Nederland resulteerde in een mooi beeld van de bescheiden eisen van de Boerenzwaluw.

In Vlaanderen komen bovengrondse telefoonleidingen nog voor, maar groepen jonge Boerenzwaluwen ziet men er al jaren niet meer op zitten. Illustratie: Herwig Blockx.

Boerenzwaluwen bouwen hun nest bij voorkeur in een relatief kleine, donkere, beschutte ruimte. Hiermee proberen ze hun veiligheid te maximaliseren. Door een hoger microklimaat ten opzichte van de omgeving worden de energiebehoeften van de nestjongen en de oudervogels verlaagd. Dit hangt uiteraard nauw samen met hun voorkeur om te nestelen in stallen met vee waarbij ze profiteren van de afgegeven lichaamswarmte. Kleine broedruimten, zoals traditionele melkstallen en koelruimten, betekenen voor Boerenzwaluwen een hoger reproductief succes. Dit wil niet zeggen dat in die kleine gebouwen meer of grotere legfels gelegd worden maar wel dat de eieren en de jongen beter overleven. Zo wordt het gemiddeld aantal uitgevlogen jongen per koppel per jaar geschat op 6,6 voor kleine broedruimten en op 5,7 voor moderne grote ligboxenstallen. Het broedresultaat voor de kleinere ruimten komt overeen met de resultaten in de ons omringende landen, terwijl dat van de ligboxenstallen opvallend lager is.

Grote bedrijfsstallen (ligboxenstallen en loopstallen) met een stalen geraamte vertonen het nadeel dat de metalen balken geen goede bevestigingsplaatsen vormen voor de moddernesten van de Boerenzwaluw. Het staal krimpt en zet uit bij wisselende temperaturen, zodat de nesten kunnen loskomen en afvallen. Uit onderzoek bleek dat dit vooral gebeurde tijdens de jongenfase, wanneer de ouders aan het nest hangen om te voeren en de jongen zich naar buiten strekken.

Open loopstallen zijn echter ook goed bereikbaar voor predatoren, zoals Eksters *Pica pica*, Steenuil *Athene noctua* en Kerkuil *Tyto alba*. Maar hoe meer boerenzwaluwkoppels in een stal, hoe

Jonge vogels die uitvliegen staan voor de gevaarlijkste periode van hun leven.
Foto: Jouke Altenburg.

efficiënter ze een predator kunnen verjagen. Dat doen ze door middel van hun typische ‘mobbinggedrag’, waarbij ze met een groep de predator verjagen. Gesloten ligboxenstallen kunnen een verzamelplaats vormen voor Spreeuwen *Sturnus vulgaris* en Huismussen *Passer domesticus*. Beide soorten gebruiken soms een zwaluwnest als ondergrond voor hun eigen nest, stelen nestmateriaal, pikken eieren kapot of doden jonge Boerenzwaluwen.

De nesten in open loopstallen ten slotte zijn sterker onderhevig aan temperatuurschommelingen en tocht. Vooral jonge Boerenzwaluwen ondervinden een sterke afkoeling wanneer een koude luchtstroom langs het dak scheert.

Zwerfperiode

Jonge vogels die uitvliegen, staan voor de gevaarlijkste periode in hun leven en dat geldt eveneens voor jonge Boerenzwaluwen. In juli maar vooral in augustus ondernemen vooral jonge Boerenzwaluwen tochten in ongeoriënteerde richtingen. In tien dagen kunnen ze zich op die manier al verplaatsen over 25 tot 32 km. Ook volwassen vogels kunnen zich al in beweging zetten in augustus. Maar hun bewegingen hangen meestal samen met het opzoeken van een gekende, gunstige slaapplek. Die plekken kunnen wel tot meer dan veertig kilometer van de broedplaats liggen. Zowel de ouders als de jongen leggen in deze periode geen grote

afstanden af, gemiddeld is hun actieradius amper 2,9 km per dag.

De zwerfperiode, dus de periode na het uitvliegen, gebruiken de jonge vogels ook om uit te kijken naar potentiële plaatsen waar zij later zelf kunnen gaan broeden. Daarom spreekt men ook wel over ‘ontdekkingsdispersie’. Tijdens de bezoeken aan de potentiële broedplaatsen wordt al een imprint gemaakt. De jonge mannetjes weten als het ware dan al waar zij volgend jaar willen gaan broeden, mits zij overleven.

De term ‘ontdekkingsdispersie’ dekt overigens de lading niet volledig, omdat ook een deel van de volwassen ouders zwerftochten onderneemt. Ook zij vliegen uit naar verschillende richtingen, maar éénmaal september neemt de trekdrang toe. Dan gaan de zwaluwen zich gericht verplaatsen.

Trek en zijn gevaren

Veel insectenetende vogels pikken hun voedsel van bladeren, boomtakken of van de grond. Boerenzwaluwen leven van insecten die ze in de lucht vangen. Naarmate het kouder wordt laten deze vliegende insecten het afweten en dan worden onze zwaluwen verplicht om naar het zuiden te gaan. Al insecten happend trekken ouders en jongen dan over Europa naar het zuiden.

Stuk voor stuk zijn onze zwaluwen gestroomlijnde acrobaatjes die enorme afstanden afleggen. Al dat heen en weer

reizen is echter zeker niet ongevaarlijk. Van elke vijf jonge zwaluwen die vertrekken, komt er slechts één terug. Gemiddeld worden ze slechts vier jaar oud. Trekkende zwaluwen staan bloot aan twee soorten gevaren: natuurlijke gevaren en gevaren door mensen veroorzaakt. Natuurlijke gevaren zijn vooral sterfte (bijvoorbeeld door ziekte of klimatologische factoren) en predatie. Dergelijke mislukkingen vormen de basis van de evolutie. Deze komen al eeuwenlang voor en zijn normaal niet verantwoordelijk voor de achteruitgang of de vernietiging van een soort. Enerzijds hebben we de vogels die verhongeren of een prooi worden van hongerige predatoren. Een specialist hierin is de Eleonora's Valk *Falco eleonora* die zijn broedseizoen heeft aangepast aan de trekperiode van onze zangvogels. De kusten van de Middellandse Zee vormen de rijk gevulde tafel van deze valk. Ook de Boomvalk *Falco subbuteo* bevindt zich dikwijls in het gezelschap van zwaluwen, reist dikwijls mee heen en terug en vormt zo ook een geduchte vijand. Anderzijds verdwalen er ook vele miljoenen trekvogels omdat ze uit de koers worden gedreven door slecht weer of navigatiefouten. Zij worden door natuurlijke selectie uit de populatie verwijderd. Dan is er ook nog het gevaar door de mens. Alsof al de voorgaande natuurlijke

gefahren – inherent aan de vogeltrek – nog niet voldoende zijn, vallen miljoenen dappere trekkertjes in handen van jagende mensen. Niet alleen langs de trekbanen, maar ook in hun overwinteringsgebied.

Zuidelijke overwinteraars

Boerenzwaluwen die in het noorden van Europa broeden, verblijven hooguit drie maanden in hun broedgebied. Voor Zuid-Europese Boerenzwaluwen is dit ruim tien maanden. Onze Boerenzwaluwen overwinteren vooral in het bekken van de rivieren Niger (Mali) en de Democratische Republiek Congo. Zij overwinteren ook in het kustgebied van westelijk tropisch Afrika. In tegenstelling tot de Huiszwaluw vertonen Boerenzwaluwen in hun wintergebied een even grote belangstelling voor de mens, hun gebouwen en de veestapels als in hun broedgebied.

Behalve met de teloorgang van zijn broedplaatsen heeft de Boerenzwaluw ook te kampen met de aantasting van zijn overwinteringsgebied. In de Afrikaanse overwinteringsgebieden nemen de bedreigingen zelfs toe.

Die kleine fragiele acrobatjes moeten de Sahara oversteken. Dat is net een grote zandbak. De af te leggen afstand is tweeduizend kilometer, waarbij de temperatuur kan oplopen tot ver boven de 40° C. Voor ons mensen is het al moeilijk, maar hoe kan een Boerenzwaluw van amper twintig

Gedurende de trek staan zwaluwen niet alleen bloot aan natuurlijke bedreigingen maar ook aan gevaren die door de mens veroorzaakt worden, zoals bejaging.
Foto: Jouke Altenburg.

In Afrika hebben zwaluwen onder andere te lijden onder droogte. In de omgeving van deze rivier, de Boteti River in Botswana, was jaren terug een goede slaapplek van Boeren-zwaluwen die gebruikt werd voor het ringonderzoek. Door de droogte is deze slaapplek sinds 1995 teloor gegaan. Pas dit jaar zou er voor het eerst weer water gestroomd hebben. Het is nog de vraag of de ooit zo prachtige rietzomen er zullen kunnen terugkeren.

Foto:
Bennie van den Brink.

gram dit klaarspelen? De oases en voedselrijke wetlands aan de rand van de Sahara zijn dus van levensbelang; niet enkel voor Boerenzwaluwen maar ook voor honderdduizenden andere trekvogels. Zij krijgen het alsmoa moeilijker, want de woestijn breidt zich steeds verder uit.

Boerenzwaluwen slapen bij voorkeur op gezamenlijke slaappleksten in moerasgebieden met rietvelden. Juist deze gebieden staan door de zich uitbreidende bevolking steeds meer onder druk. Zij worden drooggelegd voor landbouwdoel-einden, waardoor er meer en meer van die gebieden verdwijnen. Het droogleggen van moerassen, het kappen van bomen en struiken voor brandhout zorgen ervoor dat de voedselgebieden voor de zwaluwen armer worden. Ook jacht en vervolging van de plaatselijke bevolking bedreigen de Boerenzwaluw in Afrika.

Toch zijn er belangrijke lichtpunten. The Zambian Ornithological Society werkt aan de bescherming van het leefgebied van de Boerenzwaluw door voorlichting te geven

op scholen rond belangrijke vogelgebieden. Verder zet de organisatie Les Amis des Oiseaux in Tunesië zich in voor de bescherming van trekvogels door enerzijds samen met boerenorganisaties nieuwe dadelpalmen aan te planten en te zorgen voor een goede irrigatie van bestaande plantages. Anderzijds trekken ze ook naar de scholen om jongeren bewust te maken van de schade die ze veroorzaken aan de natuur door het vangen van trekvogels. Meer informatie hierover is te vinden op internet, zie bijvoorbeeld: http://www.vogelbescherming.nl/vogels_beschermen/landelijk_gebied/jaar_van_de_boerenzwaluw/beschermen_waard. Er zijn redenen genoeg om dit leuke vliegende acrobaatje in 2011 in de kijker te plaatsen en fundamentele beschermingsmaatregelen te promoten. Andere bronnen over Boerenzwaluwen en over onderzoek daarnaar is ook op internet te vinden, bijvoorbeeld via: <http://www.boerenzwaluw.nl> of <http://www.zwaluwen.info>.

■ J. De Laet, K.L. Ledeganckstraat 35, B-9000 Gent, België, e-mail: Jenny.DeLaet@UGent.be.

LITERATUUR:

- Brink, B. van den (2003):** Hygiënemaatregelen op moderne boerenbedrijven en het lot van Boerenzwaluwen *Hirundo rustica*. Limosa 71:109-116.
- Buiter, R., R. van Beusekom, & J.-A. de Vos (2008):** Acrobaat op het erf: een steun in de rug voor de Boerenzwaluw. Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- Laet, J. De (2010):** Zwaluwen, dapper, frivol en bedreigd. (Dit is een bewerkte en verbeterde uitgave van een boek dat al eerder verscheen in 1999.) VUBPRESS, Brussel.
- Kragten, S., E. Reinstra & E. Gertenaar (2009):** Breeding Barn Swallows *Hirundo rustica* on organic and conventional arable farms in the Netherlands. Journal of Ornithology 150:515-518.
- Lubbe, S. et al. (2007):** Helpt biologische landbouw de Boerenzwaluw? De Levende Natuur 108:58-61.
- Turner, A.K. (2010):** The Barn Swallow. T. & A.D. Poyser, Londen.